ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

ІВАН ПАВЛЮК

ПРОСВІТНА СПРАВА НА СЕЛІ

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

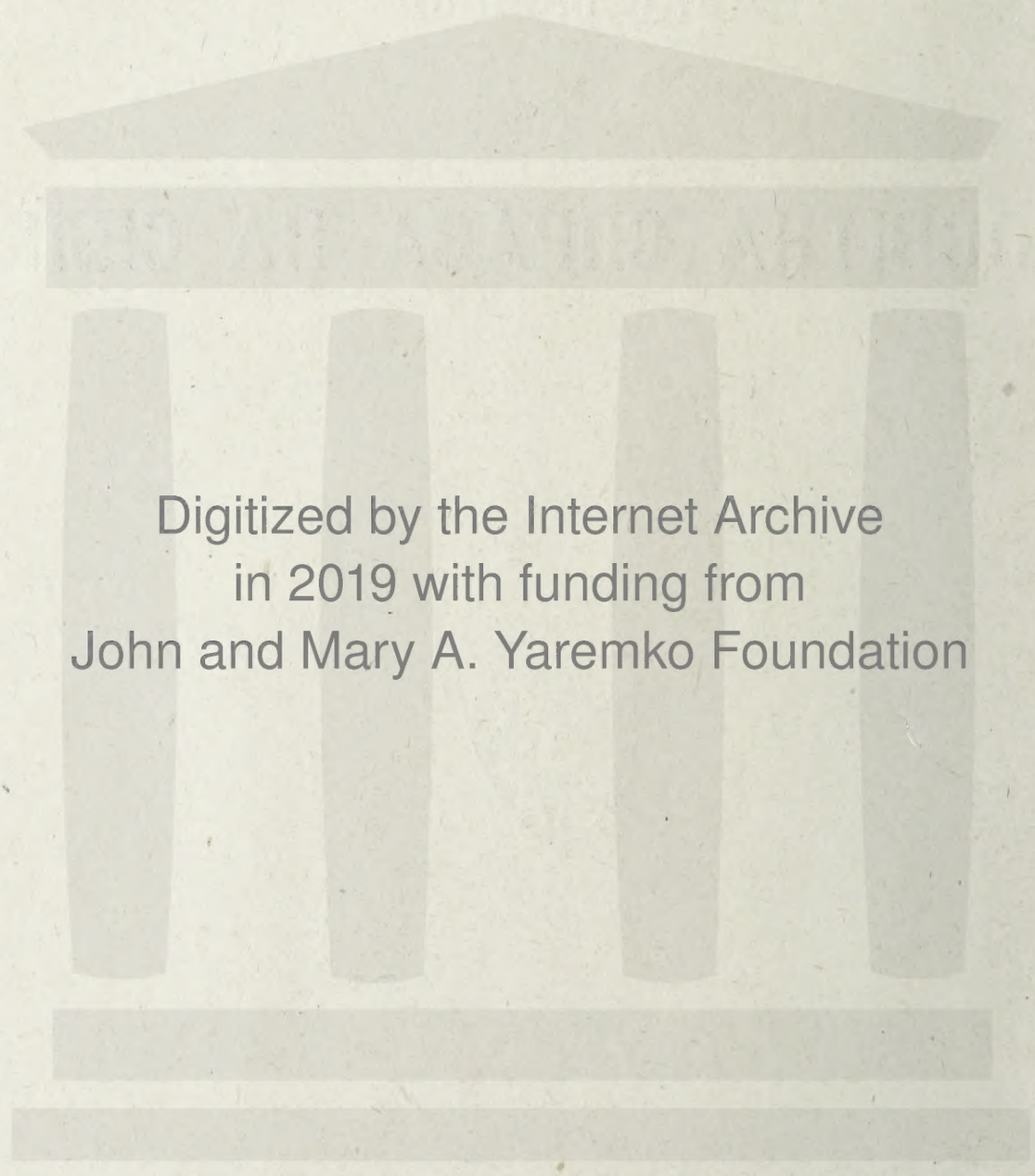

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

https://archive.org/details/prosvitnaspravan00pavl

І. Про родинне вихованнє.

Родинне вихованнє має найбільше значіннє в життю людства. Від того, як за кождим ще з дитинства, від колиски ходять його батьки, в якім дусї виховують, — залежить розвиток ума, характеру та здоровля кожної людини. Бо-ж дїти родять ся не з розвиненим уже розумом, не талантами й ґеніями, а звичайними живими істотати, з котрих завше можна виробити або поважних людей для громади, науки, штуки і т. д. або таких, за яких сором буде охоплювати нетільки родину, а всю громаду, цїлу націю, що до неї він належатиме.

Характер кождої дитини вироблюєть ся головним робом під вражіннєм того, що вона переживає з самого малку, коли ще тільки починає щось розуміти, що бачить і чує навкруги себе. Дитина говорить тою мовою, яку чує від батьків, робить те, що роблять на її очах инші, а тому на родинне вихованнє наших дїтей ми, Українцї, повинні звернути свою найпильнїйшу увагу, вживати всїх сил, щоб з своїх дїтей виховувати ще змалку щирих, свідомих Українців, які кохали-б і пестили-б свою рідну мову, свій Рідний Край. Бо-ж наші дїти — то наша надїя, наша краса й гордощі, то будучі оборонцї прав України та її народу.

Та простеживши добре за тим, як у нас на Українї виглядає справа з родинним вихованнєм дїтей, мусимо з жалем признати ся, що наше громадянство загалом, а селянство та дрібне городське міщанство особливо, не звертають майже нїякісїнької уваги на се й по своїй несвідомости та байдужости чинять сим величезний культурно-громадський злочин і перед Рідним Краєм і перед своїми дїтьми.

Родять ся й ростуть собі дїти, будучі громадяне, сини України, часто зовсїм без виховання; а про національне вихованнє вже й говорити нема що. Виховують ся дїти самі

собі, як прийдеть ся, а більше всього під впливом того, що бачуть на вулиці. Батьків же се все нїби цїлком не обходить. Вони коли пильнують за чим, то хиба за тим, аби як найскорше мати якусь користь з дїтей, як найскорше вжити їх до роботи, а не дбають про більш менш відповідне вихованнє. Не вспіє дитина ще гаразд підрости, прийти до розуму, як її старають ся вжити до праці: на селї — череду худоби, гусей, овець, безрог пасти, а в городї — як найскорше віддати на науку якогось ремесла, щоб вдома не їли хлїба даром. В школу віддають не длятого, щоб вони добре навчили ся грамоти, дійшли до якоїсь науки, а лише щоб навчили ся сяк так розписувати ся на „дїлових“ паперах і хоч трохи рахувати. Більшої науки та знання для своїх дїтей селянство й міщанство не допоминаєть ся. На їх думку й того досить для них. Правда, школа у нас на Українї досї була чужа, незрозуміла для загалу наших дїтей, але всеж вона може що будь дати хоч для спосібнїйших дїтей. Треба використати хоч те, що можна.

В родинах більш менш інтелїґентних людей: всяких чиновників, попів, учителїв, заможних міщан і т. д. справа з родинним вихованнєм стоїть значно инакше. Вони вчать своїх дїтей в народнїх, середнїх і вищих школах. Та не вчать вони їх у тім напрямі, щоб виховати з своїх дїтей свідомих українських громадян, провідників народу, з праці якого властиво живуть, щоб дати їм можність зрозуміти й пізнати самих себе: хто вони, що вони й чиїх батьків дїти. Навпаки: їм накидають чужу культуру, навмисне замовчують про історію Рідного Краю, говорять виключно чужою, московською або якоюсь иншою мовою. Запоморочують иноді дитячі голови до того, що ті не розуміють гаразд навіть, що роблять. Українську рідну мову навмисно обминають, а то ще й називають її простою, мужичою, непридатною до науки і т. д., чим дають привід дїтям гербувати нею, зневажливо відносити ся до неї й навіть насміхати ся.

Та й загалом треба зазначити, що наші люде відносять ся до своєї рідної української мови дуже й дуже неуважливо. Правда, селянство, а особливо жіноцтво, говорить виключно українською мовою, бо другої не знає й не розуміє, але інтелїґенція та городське міщанство иноді, як заговорить, то нїхто їх і не второпає.

Досить комусь також із селян послужити на військовій службі, в якій будь державній інституції або навіть в якогось городського панка, а то й Жидка, як наслухавши ся там ріж-

них московських слів, такий чоловік, особливо з молодих хлопців і дівчат, повертаючи ся до дому на село, намагаєть ся вже й собі говорити по „панськи“ та, як наговорить крученою московсько-українською мовою, то иноді й сам того не розбере, нетільки ті з селян, що живуть постійно на селї й розмовляють виключно українською мовою. Але їх се не соромить. Вони иноді навіть дозволяють собі глумити ся над „мужичою“ мовою, уважають себе за більш розвинених, а то й освічених людей і т. д.

А се все дуже зле відбиваєть ся на нашім культурнім життю, особливо на мові, яку таким чином тільки засмічують: одні — московською, другі — польською, а то ще й молдаванською (румунською) мовами. Крім того-ж се иноді доводить наших темних людей до того, що вони забувають деколи навіть, до якої народности належать. Змосковщені на військовій службі, в школї, городських і инших казенних інституціях, визнають себе „руськими“, „православними“, „Малоросами“, „хахлами“ й, чим тільки хочете, але рідко Українцями, якими вони справдї є. Спольщені, — що живуть побіч Поляків, — „Поляками“, „католиками“, зрумунщені, — що живуть побіч з Румунами“, — „Волохами“, „Молдаванами“, „православними“ і т. д. і т. д. Одні називають себе так з несвідомости, другі тому, що дуже запоморочені й залякані своїми ворогами, третї тому, що хочуть підлестити ся до панів, з якими доводить ся мати якісь справи та зносини, инші, щоб показати себе за щось „більше“ й „краще“ від загалу і т. д. А се все разом веде нї до чого иншого, як до загублення свого національного „я“, своєї окремішности від инших народів, що для кождої культурної людини є найдорозшим скарбом. Бо всї-ж народи: чи то Анґлїйцї, чи Французи, Італїйцї, Нїмцї, Чехи і т. д., завше з гордістю скажуть, до якої вони народности належать, де-б вони не жили, якої-б віри не були. Свою мову й культуру боронять з таким завзяттєм, що нїхто не посміє ображати її. Завдяки сьому їхнє національне „я“ нїколи не може згубити ся, які-б тяжкі обставини не були. За се їх инші народи тільки поважають. Се може бути добрим прикладом для нас, як треба шанувати й боронити своє національне ймення, яке мусить бути дорогим кождій одиниці й цїлому народови.

Велике значіннє має в родиннім життю й вихованню читанне книжок, газет і журналів. Хоч серед яких тяжких полїтично-громадських умов ми жили досї, але все-таки вже дожили до тих часів, коли майже кожда хоч трохи письменна людина

не може обійти ся без книжки, газети або журналу. Майже кождий цікавить ся тим, що діеть ся тепер на всім світї, як инші люде живуть, як господарюють, які державні порядки в инших державах і т. д. А про се-ж можна довідати ся тільки з книжок і газет. Тому наші люде з кождим роком все більше й більше починають читати їх. Та на жаль найбільш усього читають не свої українські книжки та газети й журнали, а московські, написані чужою нам мовою. Почасти се тому, що вороги Українців завше намагають ся не допустити української книжки й газети до народніх бібліотек, до школи, до рук селян і т. д., а почасти й тому, що українська людність або не знає, де можна роздобути гарну українську книжку чи газету, або не знає навіть, що вони й істнують. Бували й такі, що бояли ся читати, щоб бува їх не зарахувати до політично неблагонадійних людей. Наслідком усього того досї читали українські книжки, журнали й газети виключно свідомі вже Українці чи то з інтеліґенції чи з селян або міщан.

Виховуюче значіннє має також пісня й музика. У вільний час, коли людина хоче відпочити душею й тїлом від працї й турбот або трохи розважити ся, вона починає або співати або грати на чомусь. Та останніми часами стали помічати ся випадки, що нетільки інтеліґенція і городське міщанство, а й навіть селянство замісць чудових українських пісень співають усякі московські пісні „Паслєднїй нонєшнїй дєньочок“, „Пускай, маґіла, мєня накажет“, а то й „Ухарь купєц — маладой удалєц“, „Сашінька, машінька“, „Во саду лї, во ґородє“, „Сударіня баріня“ і т. ин., не виключаючи й таких, що задля їх змісту й сором слухати їх, не то що співати та ще в родинї, в присутности дїтей.

Щодо музики — то нею розважаєть ся більш усього інтеліґенція і вже почуєте більше всього музику: Моцарта, Шуберта і т. ин., а не Лисенка, Кошіца, Стеценка...

А все се наслїдок невідповідного нашим культурно-національним завданням родинного виховання.

Звернемо ще увагу на прикрашуваннє наших помешкань, яке також безумовно має значний вплив на вихованнє в родиннім життю.

Як відомо, наша людність загалом, чи то інтеліґенція, чи городське міщанство або селянство, дуже любить прикрашувати свої помешкання ріжними образами, малюнками, рушниками, килимами і т. п. І се дуже добре. Але коли приглянути ся, що за прикраси, що за образки, малюнки і т. ин., то аж боляче зробить ся. На стїнах селян найдете й „Страшний

Суд", і „Юрія побідоносця", що змія проколює пікою, й „Михайла архистратига", що нечисту силу нищить, всякі малюнки з газет, а то й обгортки з чаю, конфет і т. п. В міщан приблизно теж саме. В помешканнях же інтеліґенції висять инші малюнки, всякі додатки до московських журналів: „Нива", „Родина", „Вокругъ Свѣта", „Пробужденіе" і т. ин., серед яких майже зовсім нема річей на українські мотиви.

Що сї прикраси можуть викликати у глядачів і чого вони варті для нас Українців, — нетрудно сказати: нїчого !...

Серед такої обстанови родинного життя виростають українські дїти. Під впливом усього того, що зазначено вище, виховують ся вони на громадян. Тому й не диво, що наша українська інтеліґенція відцурала ся від свого народу, а народ, лишивши ся без інтеліґенції, не може добре зрозуміти, що йому саме треба робити, щоб вийти з свого безвідрадного становища. І поміж народом і інтеліґенцією зявила ся величезна прірва, через яку нїяк не збудують потрібного моста, щоб можна було перейти її й подати свої руки для спільної праці на користь Рідного Краю.

Щоб усунути се ненормальне зявище в нашім життю, кождий свідомий Українець в найпершу чергу м у с и т ь дбати про те, щоб як найскорше збудувати той перехідний міст. Сього вимагають інтереси всього народу цїлої України. Се мусить буть найголовнїйшим нашим завданнєм часу. Чим скорійше ми його збудуємо, чим скорійше промостимо собі шлях через ту прірву, тим скорійше поконаємо все те, що стоїть на перешкоді нашим змаганням до повалення всїх тих причин, що довели наше родинне життє й вихованнє до такого становища. Треба простувати до того, щоб усї хиби усунути, щоб наше родинне вихованнє і життє мало виразний національно-український характер.

А щоб сього досягти, треба найперш усього говорити вдома всїй родині чи то з дїтьми, чо то з ким иншим, без усяких виїмків, в и к л ю ч н о р і д н о ю у к р а ї н с ь к о ю м о в о ю. Бо-ж мова є найдорожшим скарбом людини загалом, а в родиннім життю особливо. Мова — се єдиний засіб, який веде все людство до порозуміння поміж собою й розпізнання всього того, що може зацїкавити людину. Мова виявляє людську душу, впливає на спосіб думання й на розвиток розуму. А з власного досвіду добре знаємо, що нїякою чужою мовою не можна так гарно й докладно висловити свої думки, бажання, прохання, все те, що ми почуваємо на душі й серці, що

переживаємо під час смутку або радости, надїй або зневіри, як своєю рідною українською мовою, тою мовою, якою говорили наші батьки й дїди-прадїди. А тому ми повинні шанувати свою рідну мову всюди й скрізь, де тільки повертаємо ся, вчити своїх дїтей говорити нею й поважати її; вимагати від инших так само відносити ся до неї. Памятаймо, що тільки рідна мова найзрозумілїйша нашим дїтям, що тільки нею можна найкраще впливати на них, що вона є найдорожшим національним скарбом в нашім родиннім і громадськім життю.

Розважаючи своїх дїтей якимись забавками або казкою, м у с и м о дбати про те, щоб завше вигадувати такі забавки, які вживають ся або вживали ся в українськім життю. Оповідати народні й історичні казки, в яких нагадуєть ся про побут і характер українського народу. Се на дїтей матиме гарний вплив і поволї знайомитиме їх зі своїм народом, з його життєм, а їхній розум і знанє будуть ще змалку розвивати ся у відповіднім нашій національній гідности напрямі.

Коли розважаємо себе піснею, м у с и м о співати українські пісні, які викликують найкращі почуття. Бо-ж українські народні побутові й історичні пісні мають світову славу. Наша пісня — найдорожший наш скарб. В піснях змальована наша історична минувшість, наша дїдівська слава, наша радість і горе й усе, що український народ пережив за увесь час свого істнування. Гарне виконанє українських пісень завше може викликати найсильнїйше вражінє серед слухачів. Наші-ж дїти, слухаючи їх, будуть і собі співати. Наша пісня має також виховуюче значінє. А тому ми п о в и н н і дбати про пошану й дальший розвиток нашої пісні. Мусимо співати їх і сим робом поширювати національну свідомість.

Щодо музики — то нашим національним обовязком є вживанє музичних творів найбільше всього наших українських музиків: Лисенка, Вербицького, Стеценка, Кошіца й ин., а не чужих, хоч і більш менш визначних у музичнім світї. Ми не хочемо сим сказати, щоб творів инших музиків рішуче не вживати, але-ж підчеркуємо, що головну увагу мусимо звертати на свою рідну, а не на чужу, хочби й досить поважну музику.

Ч и т а т и м у с и м о головним чином твори українських письменників. Бо-ж нїде инде, а саме в сих творах найдемо найдокладнїйші відомости про нашу історію, ґеоґрафію, про наше сучасне й минуле життє і т. д. Бо-ж нїщо инше, а саме книжка відограє найголовнїйшу ролю у вихованню людей. Книжка — се покажчик життя народу з усїх його боків, а до того ще

головний засіб для поширення всяких думок поміж усім людством. На книжку мусимо звернути дуже пильну увагу. Кождий мусить старати ся перечитати по можливости всї кращі твори своїх національних письменників. Сим він поширить свій загальний світогляд і знанє. В книжках може найти питання й відповіди такого великого значіння в життю, про які без книжки й думати ніколи не приходило ся. Книжка освідомлює людей і вироблює з них громадян, політиків, учених і т. д.

Газети й журнали мають такеж значінє, як і книжки. Тому то передплачувати й купувати газети та журнали так само українські. В українських газетах і журналах містять ся найширші відомости про життє й потреби Рідного Краю, обговорюють ся всї ті питання, які вимагають негайного розвязання. Мало того. Коли у кождого читача-Українця виникають якісь поважні питання, він може порушувати їх сам на сторінках своїх газет, або написавши відповідну статю, або пославши до редакції відповідне прохання, а то й вимоги. Досить ясно, що сим ми будемо робити велику користь собі й усьому українському громадянству. А тому кожда родина мусить читати українські книжки, газети й журнали. Треба лише не забувати, що книжки й газети та журнали бувають нетільки корисні, а й шкідливі, що їх неварто й читати. Бувають такі випадки, що вороги народу нарочито видають їх, аби запоморочувати своїм читачам голову й затемнювати дійсні інтереси народу та викликувати поміж ним непорозуміння, а то й колотнечу. Та такі твори наших ворогів можна скоро пізнати. В них досить відкрито боронять ся інтереси пануючих кляс, визискувачів чужої праці та корисні їм порядки, зате вони нападають на все, що має якийсь звязок з народніми інтересами. Такі твори ворогів народу треба обминати. На українській мові такі твори попадали ся поки-що хиба тільки з Почаївської лаври.

Прикрашуванє помешкань, як уже згадувало ся вище, має дуже велике виховуюче значінє для дітей, бо діти завше цікавлять ся тим, що вони бачуть навкруги себе. Тому треба добре пильнувати, щоб замість всяких нїчого невартих образків і малюнків, якими прикрашували ся помешкання до сього часу, вивішувати малюнки з української історії, з сучасного й минулого народнього життя, портрети українських дїячів, письменників і т. д. Ми повинні дбати про те, щоб наші помешкання мали наскрізь національний вигляд. Бо-ж коли наші помешкання

будуть прибрані українськими рушниками, килимами та малюнками (картинами) й портретами, то все вже буде досить певним покажчиком для кождого, хто тільки побуває в наших помешканнях, що вони належать до Українців. До тогож ми завдяки сьому завше будемо змушені пояснювати, як своїм дїтям, так і иншим людям (сусїдам, знайомим і т. д.), які бувatимуть у нас і заціkавлять ся тими прикрасами та вбраннями, що саме й кого уявляють ті малюнки й портрети. От бій козаків з Поляками, який був там то й тодї то, то Гонта з Залїзняком гуляє по Умані, то козача рада, а то вибори козачої старшини і т. д., або портрети українських дїячів і письменників: то гетьман Богдан Хмельницький, що злучив Україну з Москвою, а то гетьман Мазепа, що хотїв відокремити Україну від Москви, бо вона не додержувала умов злуки та надуживала й нехтувала права українського народу, то гетьман Полуботок, якого Петро Великий замучив у вязниці за його вірність Україні, а то Дорошенко і т. д.; то портрет батька нової української лїтератури Ів. Котляревського, а то —нашого поета-пророка Велетня-Кобзаря Т. Шевченка, то визначного письменника-громадянина — вченого Ів. Франка, а то письменника-дїяча Кулїша, то визначного полїтика М. Драгоманова, а то історика М. Грушевського, то батька театру М. Кропивницького, а то славетного музики М. Лисенка і т. д. і т. д. Пояснюючи се своїм дїтям чи гостям, будемо оповідати трохи нецїлу історію рідного краю, про кождого дїяча чи письменника. Таким способом завдяки такому прикрашуванню своїх помешкань уже прислужимо ся ширенню національної свідомости поміж своїми дїтьми й знайомими навіть припадково, під впливом тих малюнків і портретів. А тому всї п о в и н н і примусити себе повикидати зі своїх хат усякі прикраси, які не мають нїякого звязку з нашим українським життєм, нашою історичною минувшістю й сучасністю, а придбати такі, які будуть дїйсною національною прикрасою для нас Українців, як з артистичного боку, так і своїм змістом.

Згадаємо ще про дарунки для своїх дїтей, на які український народ дуже щедрий. Прийде якесь свято: Різдво, Новий рік, Великдень або уродини дитини, а то й так собі побуває у містї або що, кождий старає ть ся щось купити для дїтвори на спогад. Та купуєть ся тільки, що попадеть ся на очі, й дуже часто всякі нїсенїтницї. На се також мусимо звернути свою увагу. Ми п о в и н н і купувати своїм дїтям такі дарунки, які мають в собі щось українське, а найбільше

всього українські книжки для дітей — казочки з малюнками, коротенькі оповіданнєчка виховуючого змісту і т. д., яких досить багато видано перед війною, а ще більше напевно появить ся по війні.

Се все такі засоби для поширювання національної свідомости, які мають найбільшу вагу в нашім українськім життю, а до тогож ще й такі, з яких можна користати майже при всяких, навіть найгірших умовах політично-державного життя.

Бо-ж неможливо примусити людину говорити якоюсь чужою мовою, коли вона не розуміє її або навіть і тоді, коли вона розуміє, але свідомо не хоче сього робити.

Неможливо примусити людину співати чи вигравати ту пісню, яка подобаєть ся комусь з ворогів народу, коли вона не знає її або свідомо не хоче.

Неможливо примусити батьків купувати своїм дітям такі речі для забавки та розваги або книжки та малюнки, які подобають ся комусь з тих, що боять ся волї й розвитку нашого народу, а не самим батькам.

Неможливо примусити людність, якої-б вона народности не була, вивішувати на стїнах своїх помешкань всякі „Страшні суди“, портрети невідомих або й ворожих їй людей та й инші незрозумілі для неї нїсенїтниці, хочби як того хотїли наші вороги.

Неможливо також примусити всїх читати такі книжки й газети, які обстоюють чужі інтереси, а про нас забувають та ще й пишуть ся чужою мовою.

Добре памятаймо, що наш загально-громадський обовязок велить нам: говорити виключно українською мовою, читати українські книжки й газети, співати українські пісні, прикрашувати свої помешкання виключно українськими речами, малюнками й портретами і т. д.

II. Про народню школу.

Не може бути двох думок про те, що народня освіта є одним із самих головних засобів у сучаснім людськім життю, при помочи якого всякий народ може забезпечити собі загальний розвиток культури, політичне й економічне становище.

Історія боротьби народів за істнуваннє яскраво доводить нам, що там, де народня освіта стоїть на певнім, твердім ґрунтї, вже нема того людського поневолення, того народнього поневіряння та пригноблення, яких зазнають ті народи, серед

котрих вона стоїть ще на дуже низькім рівні. А в тих краях, де народня освіта загалом ще не має собі місця, люде живуть ще й тепер просто дикунами. Живуть собі й гинуть наче звірі, не маючи майже нїяких зносин з культурним світом. Користає з них кождий, хто дужший силою або спритнїйший розумом чи то з своїх таки людей, чи найбільше всього з чужинців, які нарочито прибувають до таких народів з деяких країв, аби визискувати їх, а то й цїлком заволодїти ними, як рабами.

Чим же краще розвинена освіта серед усїх верств народу, тим він розумнїйший, свідомійший, тим краще йому живеть ся. Добрим прикладом для нас можуть бути сучасні европейські держави.

Російська держава властиво є найчисленнїйша людьми й найбільша простором в Европі. Її природні багацтва такі великі, що цїлком можуть забезпечити найкраще істнуваннє всїх її народів на довгі віки. Здавало ся-б, що вона повинна бути й найбагатша, найбільш забезпечена матеріяльно, а життє її народів найкращим на всю Европу. Тимчасом, як ми добре знаємо, народи російської держави, а в тім числї й ми, Українці, живуть у страшенних злиднях, в найбільшій на всю Европу темряві й неволї. Природними багацтвами користують ся не народи, а горстка капіталїстів, ще й часто з чужих держав: Франції, Анґлії, навіть дрібненької Бельґії і т. д. Народ же стогне в ярмі та брязкає невільницькими кайданами.

В той самий час такі дрібненькі, але з великою сучасною світовою культурою держави, як Голяндія, Швайцарія, Бельґія мають найкращий демократичний державний устрій. людям живеть ся дуже добре, а їхні спритнїйші підприємці навіть визискують велику, але нерозумну Росію. Прикладів можна навести дуже багато, але ми зупинимо ся на однім: на сучасній війні.

Як відомо, сама Росія й територією (простором земельної площі) й числом людей більша нїж Нїмеччина з усїма своїми союзниками. До того ще разом з Росією воюють проти Нїмеччини з її союзниками такі великі й культурні держави, як Анґлія, Франція, Японія й Італія та, дрібнїйші: Сербія, Чорногора, Бельґія, Португалія й нарештї ще Румунія. І щож ми бачимо? Бачимо, що, не зважаючи на таку величезну перевагу в людях і матеріяльних засобах, Росія разом з усїма союзними державами на протязї цїлих трьох лїт не може нїчого вдїяти. Мало того. Нїмеччина ще навіть побила добре майже всїх союзників Росії та її саму.

Не може бути нїякого сумнїву в тім, що перевага Нїмцїв у сучасній вiйнї лежить тільки у високій духовій культурі, а головно матеріяльній, на розвиток якої вони давно вже звернули найпильнїйшу увагу. І не може бути суперечок щодо того, що нїмецький народ зробив ся свідомим, освіченим і розумово розвиненим тільки завдяки народнїй освітї, яка обовязкова для всього народу без виїмків.

Росію-ж побили Японцї, а тепер Нїмцї тільки тому, що вона йшла цїлком протилежним шляхом. Володарі російської держави: велике панство, а найбільше чиновництво, з самодержавними царями на чолї, дбали не про те, щоб дати народови освіту, яка могла-б його вивести на шлях культурного життя, а навпаки: щоб він був як найтемнїйший, як найбільш задурманений та затуманений, бо в такім випадку його лекше визискувати, безпечнїйше держати в ярмі. Провідники державної полїтики бояли ся свідомости та культурного розвитку народів Росії, особливо національно поневолених, і навмисне затримували поступ. Тому й стало ся так, що більшого безправства народу та самоправства чиновників і загальнолюдської темряви не найдеть ся нї в однім закутку Европи. Тому й терпить Росія такі тяжкі поражки в теперішню вiйну, як терпіла й під час вiйни з Японцями.

Сї всї приклади разом добре нам свідчать про те, яке то величезне значінне в сучаснім загальнолюдськім і державнім життю має народня освіта.

Ми, Українцї, м у с и м о звернути дуже й дуже велику та пильну увагу на загальну освіту народу; п о в и н н і вжити всїх засобів, щоб справу з народньою освітою поставлено на найпевнїйший й найтвердший ґрунт. Бо-ж до сього часу народня освіта на Українї перебувала в таких тяжких умовах, що гірших і уявити собі не можна. Ворожа до українського народу полїтика російського правительства дійшла до того, що ми, Українцї, позбавлені були права навіть мати свою національну школу, в якій ми могли-б учити своїх дїтей на тій мові, якою говоримо вдома з батьком, ненькою й усією рідньою з самого малку, як тільки починаємо вчити ся говорити загалом.

Школа на Українї була досї цїлком чужа для нашого народу й своїм змістом і мовою. Дїти, попадаючи в школу, почували себе зовсїм чужими, нїчого не розуміючи, що дїєть ся з ними. Мова вчителя, мова й зміст тих книжок, з яких вони мусїли учити ся, були для них цїлком нові й незрозумілі, бо нїколи їх вдома не чули. Виходить так, що замість того, щоб дитина чогось

навчила ся, розвивала свій дитячий розум, вона ще більше забивала собі голову якимись цїлком незрозумілими словами, поняттями, описами і т. д.

В оборону того, щоб навчаннє в народнїх школах на Україні відбувало ся на рідній нам українській мові, виступало дуже й дуже багато ріжних ученых і досвідчених людей, громадських дїячів та інституцій. Вони доводили, що, коли будуть провадити науку в народнїх школах на Україні на чужій московській мові, то сим не допомагатимуть освіті, а тільки затримуватимуть розвиток думки народу, вбиватимуть в нїм його живу душу. Доводили, що не вчити дїтей рідної мови—значитъ не давати розвивати ся їхньому розумови, ставати на перешкоді духовим потребам, лишати їх в постійній темряві. Великий російський учитель К. Ушинский ще 1863 р. поміж иншим зауважив, що народня школа на Україні уявляє собою таку школу, в яку дїти йдуть з дому наче з раю в пекло, в котрій все чуже й незрозуміле, тому вона не може мати нїякого успіху. Дитина мусить з самого початку науки кидати свою рідну мову й переходити на чужу московську, а се зразу-ж відбирає охоту вчити ся і т. д. Та нїякі вказівки на непридатність і шкідливість московської школи для українських дїтей не могли врозумити керманичів російської держави. Вони стояли на своїм і не згоджували ся дати нам справжньої освіти через народню школу з українською викладовою мовою, навіть не давали нашим дїтям таких шкільних підручників, які хочби трохи були зрозумілїйші від тих, що дають зараз. Навмисне вживали в народнїх школах таких підручників, в яких або рішуче нїчого не згадувало ся про історію нашого Рідного Краю, ґеоґрафію, описи рідної нам природи і т. д. або-ж, коли щось згадувало ся, то в такій формі, що нетільки дитина, а й доросла людина нїчого не зрозуміє до пуття.

Завдяки таким способам навчання український народ дуже й дуже темний, неосвічений, не має своєї свідомої національної інтелїґенції, не має потрібного числа провідників, оборонців прав. Нема тому, що в такій школї тяжко було добре чогось навчити ся, а коли щось і пощастило вивчити, то воно скоро забувало ся. Бо-ж хиба можна довго втримати в голові те, що зовсїм чуже людському розумови й серцю? Доки дитина в школї, вона хоч як будь таки читає шкільні підручники, виучує всякі вірші та чужі слова, але як вийде з неї, то й не навернеть ся до них, бо до ладу читати не навчить ся, а мучити себе над книжкою не кожда схоче.

Завдяки такій „освіті" український народ відстав культурою далеко позаду инших европейських народів, хоч колись він був напереді.

Такий сумний вигляд мала досі народня освіта на Україні, такі сумні для українського народу наслідки темноти.

Так воно було дотепер у нас. Так воно готово ще й довго бути, коли сам народ і вся свідома інтеліґенція й надалі буде байдуже дивити ся на все те, як і до сього часу. Так буде до того часу, доки справа народньої освіти не перейде до рук самого народу, який мусить уже зрозуміти її велике значінне в життю й домагати ся на кождім кроці, щоб народня школа була в дійсности народньою, а не такою, якою вона була до сього часу.

А щоб сього найскорше досягти, щоб рівень української культури як найскорше підняв ся на бажану висоту, повинно бути так, щоб увесь український народ, як один чоловік, став в оборону своєї рідної мови нетільки в себе вдома, в родиннім життю, в громаді, товаристві і т. д., а в найпершу-чергу: в своїй сільській народній школі, чи то в церковно-парохіяльній, чи земській, чи мінїстерській, без виїмки. Кождий Українець зокрема й усї разом повинні домагати ся, щоб навчанне в усїх школах на Україні провадило ся на рідній українській мові, бо наука на чужій мові не може бути корисною для дітей, а разом з тим треба домагати ся, щоб середні й вищі школи на Україні перетворили ся в українські. Для народніх шкіл потрібні учителї, а для громадянства вчені, дїячі і т. д., а вони можуть добре виховувати ся тільки в середніх і вищих українських школах.

Щоб же ми могли мати відповідних учителїв для українських народніх шкіл зараз, треба негайно закласти такі курси спеціяльно для учителїв, на яких вони могли-б скоро підготовити ся до вимог національно-української народньої школи.

Се ті головні потреби на полї просвіти, які український народ мусить ясно поставити й перевести в житте.

Як поведе український народ свою боротьбу за здобуттє рідної школи таким рішучим способом, можна бути цїлком певним, що він скоро здобуде її. А здобувши її, він без сумніву через кілька десятків років займе дуже визначне, почесне місце серед инших культурних народів і назавше позбудеть ся того поневолення та поневіряння, в якім живе тепер.

Українське селянство вже перед війною почасти розуміло велику вагу, яку має освіта в його безвідраднім життю. Про се свідчать ті сільські й волосні приговори, які селяне складали до повітових земств з домаганнями засновувати в селах початкові, земські, мінїстерські, городські чотирьохклясові школи, а то й проґімназії або навіть ґімназії. Рух за освітою з кождим роком значно збільшуєть ся й тільки дуки, всякі павуки, що користають з народньої темноти, а почасти сільське духовенство, стоять на перешкоді тому рухови. Останнє дуже незадоволене й затурбоване тим, що селянство дуже вороже ставить ся до церковно-парохіяльних шкіл, і тому всякими способами противить ся заснованню земських і мінїстерських, до яких селянство виявляє свою прихильність. На сім ґрунті иноді виникають дуже великі непорозуміння. Селянство, засновуючи земські та мінїстерські школи, радо ухвалює иноді досить великі суми грошей, дає землю під шкільні будинки, лїс, цеглу, фіри і т. д., на церковно-парохіяльні-ж відмовляєть ся давати нетільки гроші, а й паливо, світло і т. п. Доходило до того, що духовенство через шкільні ради домагало ся наказів ґубернаторів, аби сільські громади нетільки не відмовляли ся платити гроші на утримуваннє церковно-парохіяльних шкіл, а щоб завчасу виплачували їх у повітові казначейства. Але такі засоби боротьби духовенства з селянством викликають ще гострійші непорозуміння поміж ними, а не полагоджують справи.

Та як не рвуть ся наші селяне до просвіти, але наша сільська школа перед війною була сумним видовищем. Учителї цїлком залежали від свого начальства в особі чиновників-інспекторів народнїх шкіл, шкільних рад і инших „попечителїв“. Духовенство, а за ним і всякі поліцаї слїдкували за кождим кроком учителя й досить їм було намітити якусь „вільність“ за ним, як його переводили з місця на місце, а то й зовсїм скидали з посади. Все учительство мусїло виконувати тільки накази та приписи без усяких „попустительств“ і се обмежувало їхню дїяльність, не давало змоги виходити поза межі иноді неможливих просто „указаній“ свого начальства. Завдяки сьому шкільна наука иноді зводила ся зовсїм нїнащо.

А инші умови істнування сільських шкіл також були дуже й дуже безвідрадні.

Так у „Київській Земській Газетї“ за 1910 р. маємо поміж иншим ось які красномовно сумні відомости про українські сільські школи на Київщинї: в с. Луках будинок церковної школи старий, вохкий і холодний, паливом і освітлен-

нем школа не забезпечена. Щоб як будь перебути зиму, учні по раді учителя мусїли складатись по 5 коп., щоб купити чавунну пічку. Купили пічку й топлять, а в школї все-таки холодно. В такім станї справа тягнеть ся вже два роки. За зиму учитель так натерпить ся, що під кінець року він і розмовляти не може. В с. Безпечнім в напіврозваленім будинку, дуже подібнім до невеликої селянської комори, містять ся: школа, сїльська управа, „холодна“ й зборня. Для школи призначено кімнату в 7 кв. аршин, яка й під час найлютїйших морозів стоїть з вибитими шибками у вікнах. Долівка земляна, вся в ямах. Тут-то й учить ся 80 школярів. Через сїни сїльська управа, де завше галасують, розпивають „могоричі“, бють ся. А поруч з шкільною кімнатою „холодна“, до якої садовлять пяниць і розбишак. В сїнях — зборня. В Кагарлицькій Слободї школа містить ся в будинку, де раніше була коршма. Всюди вохкість. Наука відбуваєть ся сяк-так, бо учителї стараютъ ся скорійше втекти від небезпечної вохкости. Маємо рають ся скорійше втекги від небезпечної вохкости. Маємо такі відомости й в инших газетах: „Рада“, „Ліевскія Вѣсти“, „Одесскій Листокъ“ і т. д. На Волинї, в с. Браньові, школа більше похожа на якийсь обідраний хлївець. Холод, нечистота, вікна побиті. Нїодин учитель не може довго вдержати ся. В с. Драбові, на Полтавщинї, земська школа дуже давня, тїсна, з невеличкими вікнами. В Остапівцї, також на Полтавщинї, будинок церковно-парохіяльної школи завше обдертий, шибок цїлих у вікнах нїколи нема. В ананївськім повітї, на Херсонщинї, є багато таких будинків, які давно вже віджили свій вік і ледве не валять ся від вітру. А ось ще звернемо увагу на проханнє одного учителя до повітового віддїлу шкільної ради: „Школа перебуває в страшних матеріяльних обставинах. Стоїть вона на вигонї. Лїтом, коли життє в нїй замірає, свинї й вівцї проїдають у стїнах великі дїри й оголяють майже половину стовпів. Опоряжають її в початку вересня так, що до зими вона не встигає просохнути. Стріха вся в дірах. Під час осїннїх дощів і весняних відлиг через стелю тече стількі води, що її доводить ся вичерпувати. Зимою внутрішня температура однакова з надвірньою. Нагріти школу печею можна незовсїм і ненадовго. Піч, як і увесь будинок, поставлено років 50 тому й призначав ся будинок на коршму, де неособливо дбали про тепло. Наслїдком усього сказаного являєть ся те, що в осени й весною в школї дуже вогко, а зимою — страшенно холодно. В морозні днї дїти приходять у школу дуже неакуратно. Причина—страшний холод. Смерть кількох дїтей приписують школї. Майже що зими школа з не-

достачі дров на 2-3 тижні замикаєть ся зовсїм. У такий час я або вчу дїтей по хатах, що дуже незручно, або хожу з школярами по селу з санчатами й збіраю дрова". В деяких школах нема меблїв, а иноді стільця й стола для учителя. Зошитів, дощок і приладів до писання, а то й підручників також нема і т. д. Таких звісток про становище сїльських шкіл можна навести дуже й дуже багато, але досить і сих.

Матеріяльне становище народнїх учителїв на Українї також дуже безвідрадне. Плату мають, порівняючи з сучасними вимогами життя, мізерну. Ще в земських школах то хоч почасти задовольняє вона, а що в церковно-парохіяльних — то зовсїм мала, якої не вистарчає навіть на харч, одяг.

Для прикладу подамо кілька звісток з газети „Рада" за 1909-1910 рр. У с. Красненькім, на Київщинї, земська школа не могла вмістити всїх дїтей шкільного віку. Довело ся селянам звертати ся до церковної. Провчив учитель дїтей 4 мїсяцї, а плати й досї не одержав за се. Куди не вдаєть ся учитель, кого не прохає щоб заплатити йому запрацьовані гроші,—та все нїчого не виходить. Доводить ся просто пухнути з голоду й самому й сїмї. В с. Комаринцях, могилївського повіту, є церковна школа, але вже другий рік вона не одержує грошей нї на плату вчителеви, нї на инші шкільні потреби. Писали вже про се й до мирового посередника й до повітового віддїлу шкільної ради, та нїчого з того не виходить. Щоб опалити школу, знищено, де які були, дерева біля школи й хлїв.

Про відносини всяких інспекторів, директорів і шкільних рад до народнїх учителїв нїчого й згадувати. Вони тільки знають вимагати виконання всїх наказів і приписів про те, щоб у свята обовязково бували з школярами в церкві, щоб дбали про патріотичне вихованнє школярів, вчили їх „воєнного строю", щоб берегли ся полїтики, противної правительству.

Як же російське правительство загалом дбало про народню освіту в державі, можемо бачити з отсих також красномовних відомостей: 1907 р. на народню освіту загалом витрачувала казна 77.453.000 карб. або 3,6% цїлого державного буджету, тодї як земства 34 губернїй ще 1901 р. давали з своїх коштів на туж освіту 16.924.000 карб. або 17,4% свого буджету, а міста (городи)—8,935.000 або 9,8%.

Загалом на народню освіту витрачувало ся 100 мілїонів карб., себто менше нїж 1 карб. на людину. Але з тої суми на низшу освіту припадало тільки 33.911.000 карб., а решту витрачувало ся на середню та вищу, якою користують ся зви-

чайно самі заможні люде. 1902 р. в ґімназіях та проґімназіях на 100 учнїв припадало: 45,5 дворян, 36,4 купців та міщан і тільки 10 селян. У вищих школах селян ще менше.

Цїлком зрозуміло, що селянство та дрібне міщанство користують ся переважно початковими школами. А на сї то школи найбільше й шкодувало російське правительство державних коштів, тих самих коштів, які складають ся головним робом з поту й крови самого народу, котрому потрібна освіта. На початкову освіту тогож 1907 р. витрачувало ся коштів: з державної скарбницї 15.878.497 карб., земства 13.749.004 карб., міста 7.494.006 й инших 13.263.034 карб. Найбільше нїби дає казна, але коли відрахувати ту суму (10.339.000 карб.), що вона витрачає на церковно-парохіяльні школи, які властиво не йдуть до того, щоб дати своїм учням освіту, а виховують їх в такім дусї, що затуманює голову, то виходить, що казна тратить на початкову освіту менше нїж земства, сїльські громади й міста кожде зокрема. По зробленим підрахункам на навчанє кождого учня в початкових школах мінїстерства народньої просвіти витрачуєть ся 12 карб. 44 коп., з того припадає на земство 3 карб. 99 коп., міста 2 карб. 34 коп., сїльські громади 2 карб. 20 коп., казну 1 карб. 74 коп., і на инші кошти 2 карб. 16 коп.

Коли-ж порівняти трати казни на військові справи й початкову народню освіту, то побачимо, що на першу витрачуєть ся така сума, що на кожду людину припадає 2 карб. 91 коп., а на другу — 22 коп. Цїкаво провести порівнанє з иншими культурними державами. В Новій Зеляндії витрачуєть ся така сума на початкову освіту, що на кожду людину припадає 5 карб. 74 коп., в Америцї — 4 карб. 86 коп., в Нїмеччинї — 3 карб. 43 коп., в Швайцарії — 2 карб. 43 коп., Анґлії — 2 карб. 36 коп., Голяндії—1 карб. 99 коп., Бельґії — 1 карб. 69 коп., Франції—1 карб. 66 коп., Італії—76 коп., Японії — 54 коп., і тільки „великой, могучей“ Росії—22 коп.

Коли зробити порівнанє, на яке число людейй на скільки квадратових верст припадає 1 школа в рїжних державах, то побачимо: в Італії на 4 версти й на 541 людей, в Нїмеччинї—8 верст, 950 людей, Японії—13 в., 1710 л., Швеції — 32 в., 494 людей, Норвеґії—47 в., 375 л., а в Росії—207 в., 1614 людей!

На кожду 1000 людей ходило дїтей до школи: в Анґлії 166, Швайцарії—159, Нїмеччинї—159, Голяндії—157, Австрії 150, Франції—144, Бельґії—125, Болгарії—99, Італії—91, Сербії—47, а в Росії—42.

Неписьменних (неграмотних) жовнірів припадає: в Німеччині 1 на 5000, в Швайцарії 2 на 1000, Анґлії 10 на тисячу, Франції—33, Бельґії—77, Австрії—230, Італії—366, Румунії—410, Сербії—436, а в Росії—617 на тисячу!

Сї всї відомости є найкращим показчиком того, як роросійське правительство цїкавило ся просвітою свого народу. І чи не видко з усього того. хто винен тому, що український народ такий темний, забитий?

Так далї не повинно бути! Всї народи російської держави мусять домагати ся негайного заведення обовязкової загальної народньої освіти на кошт держави та повної націоналїзації школи для Українців і инших поневолених народів. При сїм усї повинні домагати ся й простувати до того, щоб будуча народня освіта від початкової до найвищої була вільною, а не такою, як була до сього часу в Росії, щоб учителї були цїлком забезпечені нетільки матеріяльно, а увільнені й від поліцийного догляду, щоб церковні власти не мали того впливу на народню освіту, який мали до сього часу, щоб церковно-парохіяльні школи перемінено на світські.

Народня школа мусить бути дїйсно народньою й відповідною до сучасних вимог, а не засобом в руках ворожого до народу правительства, при помочи якого можна затуманювати йому розум і сїяти ворожнечу поміж окремими народами.

Головною метою домагань народу мусить бути: вільна, рідна змістом і мовою для кождого народу, безплатна народня школа у власній управі самих заінтересованих народів!

Освіта, середня й вища, також мусить бути приступна для всїх верств і кляс народу!..

III. Про позашкільну освіту.

З прикладів життя культурних народів бачимо, яку то велику користь вони мають з освіти. З власного досвіду український народ знає, як то тяжко жити людям без освіти, як кождий з спритних і хитрих людей користає з народньої темноти. Занадто вже часто доводить ся зустрічати ся з випадками, як темна, неосвічена людина стає жертвою всяких шахраїв. Доведеть ся грошей позичити, — здеруть з неї найбільший процент. Піде до крамниці, — дадуть найгіршого краму, а цїну візьмуть, як за найлїпший. Треба на-

писати якесь прохання до громади, до якого товариства або суду, чи винайти адвоката, щоб краще боронив її інтереси, наткнеть ся на таких „народників“ та „оборонців“, що позбудеть ся останньої свитини, а то й сорочини. Досить часто вже трапляєть ся майже кождому бачити, як иноді людина дуже поважна, чесна й, здаєть ся, розумна, а нїяк не може доброї ради собі дати, не може бути корисною нетільки для громади, а навіть для власної родини, для свого господарства. А чому? Тому, що неосвічена, зовсїм неписьменна. Багацько випадків буває, що людина досить енерґічна, досвідчена, якій би сміливо можна довірити цїле громадське добро, яку-б можна всюди послати боронити інтереси громади, вибрати представником до всякого товариства, чи до сїльського або волосного уряду, а то й до земства, чи навіть до Державної Думи, але тому, що вона неписьменна, се робити нїяково або й цїлком неможливо. А яка велика шкода в цїлім нашім життю, що таких випадків дуже й дуже багато,—нема чого й говорити. Се цїлком зрозуміле для кождого. Одним словом — не може бути нїякого сумнїву в тім, що народня темнота — се найбільше лихо в сучаснім загальнолюдськім життю. Про се не може бути двох думок. Житте без освіти стає нетільки тяжким, а просто неможливим.

Сьому лиху кождий народ мусить запобігати як найскорше, як найкраще. Народню освіту треба поширювати всякими можливими засобами в усїх найглухійших закутках України. Чим скорійше розвієть ся народня томнота, тим скорійше засяє сонце правди, яке покаже найпевнїйший шлях до найкращого життя.

Одним з найголовнїйших засобів боротьби з народньою темнотою — се рідна, для кождого зрозуміла школа, до якої український народ мусить обовязково посилати всїх своїх дїтей. Але се такий засіб, який зможе дати багаті наслїдки тільки через якийсь час, а не зараз. Тому тільки школою задовольнити ся не можна. Українське громадянство повинно вишукувати ще й инші засоби боротьби з темнотою. Треба подбати й про те, щоб дати змогу користувати ся наукою й дорослим людям, принаймні хоч тим одиницям, які щиро бажають поширити свою громадянську свідомість, здобути хоч крихітку освіти, поширити ріжні знання, яких чомусь не могли здобути за дитинства. А таких одиниць в кождім селї найдеть ся досить чимало. Багацько є дорослих людей, які завдяки байдужности та недбайливости своїх батьків не могли нетільки здобути якоїсь освіти, а навіть хоч як небудь

навчити ся читати та писати й тепер з великою охотою взяли ся-б до науки, та не знають, яким способом можна сього досягти. На сих людей українське громадянство мусить звернути найпильнїйшу увагу й допомогти їм здїйснити їхні бажання. Тим більше, що в сїм напрямі вже почасти розпочато культурну роботу ще при старих самодержавних порядках.

Земства, йдучи назустріч бажанням поступової людности, давненько вже почали закладати на селах недїльні школи, вечірні курси для дорослих, бібліотеки-читальні, впоряжають народні читання, розповсюджують деякі газети й т. ин.

Такуж роботу провадять і культурно-просвітні товариства, які хоч і з великими труднощами, а все-таки появляли ся иноді на світ Божий та щось таки роблять. На жаль, темна українська людність до таких культурних заходів часто відносила ся дуже неприхильно, а то й цїлком вороже. Замість того, щоб використувати ті школи та курси або читання, вона обминала їх „десятою“ дорогою яко щось шкідливе, а тих учнїв, що зважували ся таки вчити ся, висміювала, намагала ся відобрати всяку охоту до науки. Правда, в найбільшій мірі тим заходам шкодило досї те, що все провадить ся так само, як і в школах для дїтей, на чужій для українського селянства московській мові, яка для загалу нїяк не могла бути зрозумілою. Дуже багато випадків бувало, що прийде селянин в недїльну школу чи на курси або на „народнє“ читаннє, послуха, послуха, розведе руками, покруте головою та й піде собі й вже більше нїколи не закортить його піти туди, бо таки нїчогісїнько не зрозумів з того, що чув.

Впорядчики курсів, читань і т. ин., як і загалом майже вся українська інтелїґенція, з дуже малими виїмками, на сю велику та в дїйсности головну хибу в справі позашкільної освіти народу мало досї звертали уваги й провадили свою роботу цїлком хибним шляхом. Цїлком зрозуміло, що при таких умовах не можна було нїчого доброго сподївати ся. Шириннє таким способом позашкільної освіти нї в якім разї не могло дати тої великої користи, яку воно могло-б було дати при инших умовах, а саме при таких, щоб навчаннє в недїльних школах, лєкції на вечірнїх курсах, народні читання і т. д. відбували ся на рідній українській мові, зрозумілій кождому селянинови. Чужа мова—се найголовнїйша перешкода в сїй справі й тому на се мусимо звернути най-

пильнїйшу увагу. Треба вжити всїх сил і засобів, щоб усунути все, що стоїть на перешкодї до здїйснення великих завдань позашкільної освіти. Треба негайно промостити найпевнїйший шлях до темних мас народу й кинути між нього найяснїйше світло науки, допомогти йому вийти з тої безпросвітньої темряви, в якій він пробуває зараз. А сього досягти можна спільною працею української інтелїґенції та поступового національного свідомого громадянства. Їх громадський обовязок: міцно зєднати ся й повести справу з позашкільною освітою так, щоб український народ дїйсно мав користь.

В кождім селї в найпершу чергу треба заснувати недїльні школи для тих, що не мають иншого вільного часу для науки, вечірні курси для тих, що можуть користувати ся ними тільки увечері, після денної роботи, народнї читання для загалу в недїлї або свята, коли народ вільний від працї. Науку провадити виключно на рідній українській мові. По вивченню людей читати та писати головними предметами науки мусять бути: історія і ґеоґрафія Рідного Краю — України, а також про всякі загальногромадські справи, які найближше торкають ся селянства: про громадські права й обовязки в сїльських і волосних громадах, волоснім судї, земствї й державі, про державні порядки в рїжних культурних державах, про способи, яких уживали рїжні народи в своїй боротьбі за здобуттє собі прав і полїпшенне долї, як поводити ся в родиннім, товариськім, громадськім і державнім життю і т. д. і т. д.

В кождім селї обовязково треба заснувати бібліотеку-читальню, яка повинна мати яскравий український характер і змістом і зверхнїм виглядом. Книжки купувати українські й найрїжнороднїйші: белєтристику, поезію, історію, ґеоґрафію, з природознавства, полїтики і т. д. Українські газети й журнали по змозї всї, які тільки будуть істнувати на Українї. Помешкання прикрашувати в українськім стилї, рушниками, портретами українських історичних і громадських дїячів, письменників, артистів, малюнками з історії Українї і т. ин.

Така бібліотека-читальня завше може бути найкращим притулком, де-б змогли собі селяне сходити ся нетільки для того, щоб почитати газету, чи взяти для читання журнал або книжку, а й щоб поговорити по душі про всякі громадські справи, про впорядкуваннє загальних читань для народу, скликаннє якоїсь наради, віча тощо. Бібліотеку-читальню

має право закладати сільська громада, кредитове, сільськогосподарське й инше яке товариство, а також і поодинокі люде. Коли чомусь не можна було-б заснувати більш менш порядної бібліотеки-читальні на загальні кошти громади або якого товариства, можна закладати приватні. Найкраще се робити гуртом (хочби й невеличким), складаючи ся по кілька карбованців на рік або на місяць. Таким способом за якийсь час можна також скласти досить порядну бібліотеку. Головне завданнє бібліотеки-читальні дбати про те, щоб як найбільше число людей читало книжки. Вони тільки тоді роблять користь людям, як їх читають, а вони не лежать собі десь на шафі чи на поличці. Всякі сільські товариства: сільськогосподарські, споживчі, кредитові і т. ин. повинні допомагати бібліотекам-читальням своїми коштами, бо при помочи їх ширить ся свідомість і освіта народу, яка буде збільшувати й число членів товариств, добрих громадських і товариських робітників і т. д.

Щоб же як найкраще провадити справи позашкільної освіти через заснованнє *недільних шкіл*, *вечірніх курсів*, *викладів*, *читань для народу*, *бібліотек-читалень* і т. ин., треба всім тим, хто спочуває сій справі великої ваги, обєднати ся в найміцнійшу орґанізацію. А такою орґанізацією можуть бути товариства „Просвіта“, які вже й до війни провадили національну культурно-просвітну роботу нетільки в містах, а й на селах. Мимоволі пригадуєть ся нам мануйлівська „Просвіта“ (на Катеринославщині), яка дуже гарно розвинула було свою дїяльність і мала навіть власний будинок і свої віддїли на инших селах. *Кожне українське село повинно мати своє товариство „Просвіта“*, яке й буде провадити позашкільну освіту поміж своїм народом.

Коли-ж українська інтеліґенція разом з усім поступовим громадянством піде сим найпевнійшим шляхом, вона зробить дуже й дуже велике дїло в справі поширення освіти, а за нею й загальнонаціональної свідомости поміж темним українським народом. Тодї народ зрозуміє, яким шляхом дійти йому до своєї кращої будуччини.

IV. Театр.

До дуже важних чинників, що ведуть кожний народ до культурного поступу й до кращої будуччини, належить театр.

На жаль у нас на Україні широкі маси українського народу, особливо селянство, ще не розуміють, як слід, того великого значіння театру, яке він справді має. Багацько людей припускає собі, що театр то є звичайна собі панська вигадка для того, щоб потішити ся, провести гарно вільний час і т. инш. Деякі люде, захоплені релігійним фанатизмом, вбачають у театрі навіть „діявольське іскушеннє“ й тому самі чути нічого не хочуть про театр і инших усякими способами відтручують від того, щоб вони ходили до нього.

Звичайна річ, причин того є дуже багато, але найголовнійшою без сумніву треба уважати загальну народню темноту. Ті темні люде, що боять ся діявольської спокуси від театру, що боять ся нетільки ходити до нього, але й згадувати про нього, належать до тих, що не визнають користи ні від школи, ні від книжки, ні від газети. Вони лишень одно твердять: „наші батьки жили без того й ми повинні так жити“.

То є наслідки кількавікового панування над українським народом московського деспотизму. Там, де панує народня темнота, театр, як і школа, книжка, газета не може розвивати ся. як слід, не можуть признати його загальні маси засобом до культурного розвитку. В культурних же державах культурно розвинені люде з давніх уже часів признають театр за школу, яка яскравими прикладами з самого життя, свого й чужих народів, учить народ багацько дечого. Театр збагачує загальні людські знання, знайомить людей з історією народу, з стародавніми й сьогочасними звичаями й побутом людей, на живих прикладах показує добрі й злі боки людського життя. Через те всі культурні народи дбають про найкращий розвиток театру.

В старій Греції, котра є фактично родиною театру, театр істнує вже тисячі літ. В Атенах напр. на 320—340 літ до Різдва Христа був уже такий театр, в якім могло помістити ся 14.000 людей. В грецькім театрі відбували ся нетільки драматичні вистави, але й всякі народні врочисті свята. Держава платила на театр досить великі суми грошей і піклувала ся про нього, як і про всяку иншу державну установу. В Римі (Італія) також держава уважала театр своєю установою і утримувала його на власні кошти. В инших европейських державах також дбають у більшій чи меншій мірі про розвиток театру за підпомогою скарбу. Майже всюди та скрізь, де тільки поширюєть ся народня культура, розвиваєть ся й театр. Всюди він відограє неабияку ролю в культурнім людськім життю.

На Україні, при всіх тих несприяючих умовах, утисках і поневоленню, яких зазнав український народ у московськім царськім ярмі, театр також відограв величезну ролю у відродженню українського народу в поширенню між ним національної свідомости. В найтяжчі часи життя українського народу під тяжким гнетом царизму, коли над друкованим українським словом тяжіли такі страшні репресії, що не можна було майже зовсім уживати його в книжках і газетах, а живе слово зазнало таких утисків, що не вільно було вживати його ні в державних, ні в громадських установах, український театр на протязі кількох десятків літ був єдиною трибуною, звідкіля лунало живе українське слово, пісня і музика, приваблюючи своєю красою та милозвучністю все ширші й ширші кола української суспільности.

В ті ще часи лихоліття, коли найменший прояв політично-національної свідомости Українців здушували царські посіпаки найгіршучійшим нелюдським способом, коли не було ні книжки, з якої можна було-б довідати ся про життє українського народу, про історію України, про ідеали та визвольні змагання українських політичних і громадських дїячів, про народніх письменників, ні газет на українській мові,—в ті ще часи на сценї українського театру можна було бачити з живих прикладів історичну минувшість українського народу, дїяльність його історичних дїячів, його давнїйші й новійші звичаї, славні й недобрі дїла його батьків і дїдів-прадїдів... Український театр ще тодї давав можність кождому глядачеви-Українцеви зрозуміти, хто він і що він, яких батьків нащадок, викликав загальне заінтересованнє до України й українського народу, будив національну свідомість серед синів України, закликав глядачів до боротьби з неправдою та злими вчинками людей, прислужував ся розвиткови культури українського народу.

Правда, український театр ще не є таким, щоб можна було цїлком задоволити ся ним. Він ще не дійшов до такого ступня розвитку, щоб міг задоволити всї вимоги культурного народу. Багато ще треба працї робітників драматичної умілости—драматичних письменників, артистів і малярів, щоб український театр піднести на найвищий щабель культурного розвитку. Багато ще потрібуєть ся й піддержки народу. Театр може розвивати ся лише тодї, коли розвиваєть ся народ. Театр фактично є відбиткою народньої душі. Тому-ж, що народ терпів, терпів і театр. Але й при тих умовах, при яких він істнував, при тих утисках над українством взагалї й над театром зокрема, він усеж зробив величезну услугу українському

народови в його боротьбі за визволеннє зпід чужого ярма, в поширенню національної свідомости серед українського народу.

Такі українські драми, як „Бурлака“, „Хазяїн“, „Суєта“, „Понад Дніпром“, „Розумний і дурень“, „Сава Чалий“, „Бондарівна“ — Карпенка-Карого (Ів. Тобілевича), „Глитай або павук“, „Доки сонце зійде, роса очі виїсть“, „Невольник“ і ин. —М. Кропивницького, „Степовий гість“, „Серед бурі“ і ин.— Б. Грінченка, „Богдан Хмельницький“, „Оборона Буші“, „Остання ніч“ і ин.—М. Старицького, „Лїсова квітка“, „В передрозсвітнїм тумані“, „На зелений клин“, „Повернув ся зі Сибіру“ і ин.— Л. Яновської, „Борці за мрії“ — Тогобочного, новійші драми, як „Гетьман Дорошенко“—Л. Старицької-Черняхівської, „Зоря нового життя“ — Кащенка, новітні драми В. Винниченка й багатьох инших авторів—робили завжди дїло великої ваги.

Побачивши в одній драмі змагання всяких народніх пявок, дуків, волосних старшин, сїльських старост і инше „начальство“, що всї разом, чи то у спілцї, чи кожний собі зокрема, всякими способами визискували народні маси, ссали піт і кров народу, боротьбу проти своїх ворогів-оборонців народніх прав і т. ин.; в другій—змагання до того, щоб зробити ся великим паном або хазяїном „на цїлу околицю, а то й державу“, загарбати до своїх рук як найбільше земельки, вживаючи для того, щоб осягнути свою цїль, від найогиднїйших засобів до найтяжчих злочинів і т. ин.; в третїй—стародавні історичні події на Україні, з чого кожний глядач може уявити собі, що то колись було, які були порядки та звичаї серед козацтва та цїлого народу загалом, яка воля була в українського народу і т. ин., глядачі мусїли якось реаґувати на все те. Думка глядача мимо його волї мусїла поширювати ся. Майже кожний глядач мусїв шукати в своїй голові відповіди на питання, які нїколи ранійш не виникали, а під час вистави й після вистави мимохіть зявляли ся. Відспівана в театрі українська пісня завжди негайно виносила ся поза театр і її можна було чути всюди в тій місцевости, де пробував театр.

Побувавши в театрі, молодь, захоплена виставами, брала ся сама до впоряження українських вистав, як у містах, так і на селах. Зразу-ж находили ся і поміж інтелїґенцією, і поміж робітництвом, і поміж селянством і артисти, і співаки, і режісери. Находили сякі такі помешкання (найбільше стодоли) й розпочинали ся народні українські вистави. На Полтавщи-

ні напр. майже в кожнім більшім містечку останніми часами були вже аматорські гуртки, які час від часу дають ріжні вистави. Можна бути певним, що, колиб не ті загальні утиски проти всього українського, які панували на Україні, український театр був би майже в кождім більшім селі, темні маси народу вже досі зрозуміли-б його вагу та значіннє, зникли-б ті думки про театр, що се є дурниця, вигадана панами і т. ин.

За часів панування царсько-чиновницької сваволі можна було виставляти лише ті драматичні твори, які до того дозволяли ся аж двома цензурами (загальною й спеціяльно драматичною), а до того ще й поліційною владою. Бували такі випадки, що в одній місцевости держави дозволяють власти (справники, поліцмайстри або ґубернатори) якусь драму, а в другій ніяк не дозволяють. Про вистави багатьох найкращих драматичних творів відомих, а особливо сучасних письменників, в яких осуджують ся всі сучасні нелади, надужиття одних над другими і т. ин., не можна було й думати. Тепер можна буде виставляти нетільки ті драматичні твори, що якомусь начальству подобають ся, а які найбільш відповідатимуть вимогам часу, культурним потребам суспільности. Зрозуміла річ, що тепер театр зробить ще в десятки разів більшу прислугу українському народови ніж до сього часу. Тому український народ мусить подбати й про те, щоб дати найширшу можність розвинути ся українському національному театрови до найвищого ступня. Треба подбати, щоб нетільки в кожнім місті, але й у кожнім містечку та селі відбували ся, коли не постійно, то хоч час від часу драматичні вистави.

Але треба дбати про те, щоб упоряжуючи вистави, звертати дуже пильну увагу на зміст драматичних творів. До сього часу бувало з ріжних причин (цензурні умови, матеріяльне становище артистів і т. ин.) так, що виставляли ся такі драматичні твори, які зовсім не повинні були-б мати місця на театральній сцені. Такі драматичні твори, як „Жид-вихрест“, „Помста або загублена доля“, „Пан Штукаревич“, „Кум мірошник або сатана в бочці“, „Кума Марта“, „Бувальщина“ й инші подібного змісту з гопаками, морем крови, горілкою тощо повинні зовсім зникнути з ужитку на театральній сцені. Треба запобігати, щоб театр не був балаганною „кумедією“, яку можна часто бачити всюди на ярмарках, а щоб він був школою для людей, трибуною для пропаґанди ідеалів людскости, розумною розривкою в людськім життю. В українськім національнім театрі треба виставляти—скажемо словами Івана з комедії Карпенка-Карого „Суєта“ — „тільки справжню літе-

ратурну драму, де страждання людської душі трівожать камяні серця і, кору ледяну байдужности розбивши, провадять у душу слухача жадання правди, жадання загального добра, а пролитими над чужим горем сльозами обілюють його душу паче снігу! Комедію давати таку, що бичує страшною сатирою всіх і сміхом через сльози сміеть ся над пороками й заставляє людей мимо їх волї соромити ся своїх лихих вчинків!..“

Сцена українського театру повинна будити в народї найкращі думки, примушувати людей до розгляду їхніх учинків, до боротьби з усім, що стало зайвим, що шкідливе в людськім життю. До сього треба змагати всїма силами. За допомогою театру треба змусити глядача зазирнути в глибину тайн буття, в глибину людських страждань, болїв і радощів, збагнути велике, добре, прекрасне й чисте, прийти до найширшої свідомости й поступу, збагатити людську культуру.

Тому-ж, що українських артистичних сил не може вистачити, щоб у найблизшім часї можна було досягти того, щоб і по селах та містечках їздили порядні драматичні трупи, справу уладження вистав повинні взяти всї інтелїґентні сили українського народу. Свідомі вчителї та вчительки, фершали та аґрономи разом з більш менш розвиненими селянами мусять узяти ся до того, щоб у кожнім селї заложити аматорський гурток. Найкраще-ж аматорські гуртки закладати при товариствах „Просвіти“.

Ті одиниці, що дбають загалом про культурно-національний і полїтичний розвиток серед свого народу, збирають ся до одного гурту, радять ся про всї способи, при помочи яких можна дійти до своїх цїлей, приєднують до себе як найбільше однодумців і беруть ся до дїла. Добувають відповідні книжки, статути, програми, аґітують серед людности, щоб підтримала їх. Розміркувавши добре над кождим питаннєм зокрема, укладають статут чи реґулямін, на основі якого мають намір вести ту чи иншу роботу. Потім, як добре до всього підготовлять ся, зберуть якесь певне число до свого гурту, скликають прилюдні збори й закликують або всїх, хто-б не був, або тільки намічених людей. На сих зборах розповідають про свої завдання і ті способи, якими мають користувати ся до осягнення цїлей, і закликають присутніх до орґанїзації. Коли-ж набереть ся таке число членів, що можна приступити до роботи, приступають до виборів голови, секретаря, скарбника й инших осіб, яких потрібно для того, щоб керували справами. Вони складають Раду або Комітет.

Для керми в аматорськім гуртку конче треба вибрати голову або господаря, який дбав би про те, щоб винайти потрібне помешканнє для вистави, завчасу замовити афіші, квітки, програми, придбати потрібну одїж, перуки, ріжні прилади і т. ин., а окрім голови—режісера, який має своїм обовязком дбати вже про саму виставу. Режісер перш усього сам докладно знайомить ся з тою драмою, яка намічена до вистави, усвоює її провідну думку, обмірковує артистичний бік майбутньої вистави, замовляє декорації, одїж і все, що потрібне для вистави. Після того, як він обміркує вже докладний плян вистави, він намічує людей на всї ролї, роздає їм переписані ролї для вивчення, розповідає кожному аматорови, який він тип має уявляти, якого тону він мусить придержувати ся під час своєї гри. Коли аматори вивчать ролї, по можности на „память“, починають ся проби (репетиції) цїлої драми. Режісер під час проб дбає про те, щоб усї аматори грали одностайно, гармонїйно, щоб була одна гармонїйна цїлість (ансабль). Він мусить бути учителем для всїх аматорів. Коли хто не відповідає якій ролї, він його усуває та призначає иншу особу. На режісерови лежить обовязок провадити свої вистави як найкраще й найвідповідальнїйше.

Колиб виникла потреба добути докладні відомости про те, як закладати аматорські гуртки, треба звернути ся до якогось товариства, що займаєть ся сею справою, щоб воно вислало зразковий статут, відповідні підручники, а то й інструктора, який міг би приїхати на місце й допомогти уладити та пояснити все, що треба. При добрім бажанні все можна зробити й добути. Такі-ж бажання дуже часто зявляють ся у кожної людини, що хоче прислужити ся своему народови, допомогти своїм темним братам і сестрам—вибрати ся з темряви на шлях кращого культурного життя.

До сього часу в нас було так, що як тільки заснуєть ся в нашім селї якесь товариство, чи то кооперативне споживче, чи кредитове або якесь инше, а особливо „Просвіта“, яка потрібує помешкання і для бібліотеки-читальні, і для викладів, курсів та читань і для драматичних вистав, завжди відчуваєть ся недостача відповідного помешкання. Нема де з чим примостити ся. Ще якась там невеличка крамничка, рада кредитового товариства й т. ин. сяк так десь примостить ся, що-ж до „Просвіт“, то чиста біда. Нема де розвинути своєї дїяльности.

Щоб запобігти сьому, є єдиний вихід — збудувати такий будинок, де-б могли примістити ся й кооперативні крамниці й ради та управи всяких товариств, а головно де-б можна було впоряжати виклади, курси, читання і вистави для як найбільшого числа людей. Само собою зрозуміло, що таких будинків приватні власники не будуть будувати, бо вони для них непотрібні, а коли збудують, будуть здавати в аренду та найми за такі великі гроші, що жадне товариство не зможе винайти засобів на се.

Тому кожна сїльська чи міська громада, де нема ще відповідних помешкань, мусить збудувати такий будинок на громадські гроші, бо се є потреба загально-громадського значіння. Коли-ж громада чомусь не може або не хоче збудувати такого будинку, за се мусять взяти ся ті всї товариства (споживчі, кредитові, сїльсько-господарські, просвітні), які істнують у селї чи містї. Вони можуть складати кошти на се всї разом, можуть збирати жертви поміж усїм народом, позичити якусь суму грошей в кредитових установах. Народ, зрозумівши вагу та значіннє таких будинків, завжди підтримає ініціяторів.

Так робить ся в усїх культурних державах, так почасти робило ся вже й у Росії ще за старих державних порядків, так мусить робити ся тим більше тепер, по революції. Такі будинки, збудовані на народні гроші, звуть ея „народнїми домами“. Тож і ми, Українці, мусимо подбати, щоб у кожнім селї був свій „Народнїй Дім“, де-б могли найти собі притулок усї культурно-просвітні, полїтичні й економічні орґанїзації (товариства). Не забуваймо, що „Народнїй Дім“ є одною з великих матеріяльньних підвалин до забезпечення розвитку дїяльности й навіть істнування тих усїх орґанїзацій!

Ціна 40 сот.